

Юлій М. Пилявський

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ СВОБОДУ

У статті досліджено рівень тіньової економіки та її вплив на економічну свободу. Наведено розуміння «вільного ринку» зі сторони розкриття його особливостей. Аргументовано, що тіньова економіка є викривленням економічної свободи, наведено докази, що підтверджують це. Встановлено, що тіньова економіка є в різних економічних системах, та існує навіть в країнах із високим індексом економічної свободи. Перераховані головні причини існування тіньової економіки. Наведено усереднений показник рівня тіньової економіки за групами країн. Указано динаміку інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні за 2017-2018 роки. Проаналізовано розподіл тіньової економіки України між секторами економіки. Встановлено, що для зниження рівня тіньової економіки доцільно зосередити зусилля не на застосуванні каральних заходів, а на використанні превентивних мір, котрі визначатимуть можливі шляхи для виведення бізнесу з тіні.

Ключові слова: економічна теорія, лібертаріанство, національна економіка, безпека, потенціал, державне регулювання, оцінювання, ефективність.

Рис. 4. Табл. 1. Літ. 10.

DOI

Юлий Н. Пилявский

УРОВЕНЬ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ СВОБОДУ

В статье исследовано уровень теневой экономики и ее влияние на экономическую свободу. Рассмотрено понятие «свободного рынка» со стороны раскрытия его особенностей. Аргументировано, что теневая экономика является искажением экономической свободы, приведены доказательства, подтверждающие это. Установлено, что теневая экономика является в различных экономических системах и существует даже в странах с высоким индексом экономической свободы. Перечислены основные причины существования теневой экономики. Приведен усредненный показатель уровня теневой экономики по группам стран. Указано динамику интегрального показателя уровня теневой экономики в Украине за 2017-2018 года. Проанализировано распределение теневой экономики Украины между секторами экономики. Установлено, что для снижения уровня теневой экономики целесообразно сосредоточить усилия не на применении карательных мер, а на использовании превентивных, которые будут определять возможные пути для вывода бизнеса из тени.

Ключевые слова: экономическая теория, либертарианство, национальная экономика, безопасность, потенциал, государственное регулирование, оценка, эффективность.

Iulii M. Pyliavskyi

THE LEVEL OF INFORMAL ECONOMY AND ITS EFFECT ON ECONOMIC FREEDOM

The article is devoted to the study of the level of informal economy and its effect on economic freedom. An understanding of the "free market" in terms of disclosure of its features is given. It is argued that the informal economy is a distortion of economic freedom, and there is evidence to sup-

¹ Uzhhorod National University. Uzhhorod. Ukraine.

port this. The informal economy is found to exist in different economic systems, and even exists in countries with a high index of economic freedom. The main reasons for the existence of an informal economy are listed. The average indicator of the level of informal economy by groups of countries is given. The dynamics of the integral indicator of the level of the informal economy in Ukraine for 2017-2018 are indicated. The distribution of the informal economy of Ukraine between the economic sectors is analyzed. It has been found that in order to reduce the level of the informal economy, it is advisable not to focus efforts on punitive measures but on preventive measures that will identify possible ways to get a business out of the informal.

Keywords: economic theory, libertarianism, national economy, security, potential, government regulation, evaluation, efficiency.

Peer-reviewed, approved and placed: 16.11.2019.

Постановка проблеми. У сучасних умовах надзвичайно актуалізуються питання економічної свободи, розвитку національної економіки, ролі та місця економіки України на економічній мапі Світу. При цьому одним з найголовніших економічної свободи є рівень тіньової економіки.

Економічна нестабільність, зниження рівня і якості життя та інші проблеми соціально-економічного характеру призводять до виникнення такого явища як відхід бізнесу у тінь. Звичайно це негативне явище, яке потребує детального аналізу причин виникнення та поєднує в собі окрім інших ще і питання стійкості національної економіки, її спроможності протистояти зовнішнім та внутрішнім викликам. Як би це не дивно звучало, але тіньова економіка відіграє роль амортизатора, створюючи додаткові робочі місця, стимулюючи зростання підприємницької ініціативи та сприяючи соціальній, трудовій та професійній мобільності. Поряд з цим, вона виступає дестабілізуючим чинником, що призводить до зниження інвестиційної привабливості та конкурентоздатності країни, погіршення рівня добробуту населення. Більшість дослідників в якості причин існування тіньової економіки називають корупцію та неефективність державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, які займалися вивченням проблеми розвитку та становлення ідей «вільної економіки», «вільного ринку», економічної свободи є праці таких відомих вітчизняних та зарубіжних авторів як: А. Афанасьєва [1], О. Богма [2], О. Болдуєва [2], З. Варналій [3], Б. Данилишин [6], І. Штулер [8] та інших.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Узагальнення основних причин і наслідків тіньової економіки, показало наявність як позитивного, так і негативного впливу на національну економіку. Стрімкий розвиток бізнес середовища та виклики глобалізованого суспільства вимагають подальшого дослідження теоретичних та практичних питань впливу тіньової економіки на економічну свободу.

Метою дослідження даної статті є встановлення рівня тіньової економіки для розвинених країн світу та України, а також рівня її впливу на економічну свободу країни.

Основні результати дослідження. Протягом останніх років особливої актуальності набули погляди, які закликають до становлення «вільного ринку», «вільної економіки» тощо. А в політичних колах з'явилося чимало

тих, хто позиціонує себе лібертаріанцями не розуміючи до кінця їхньої ідеології.

Насправді поняття «вільний ринок» не означає всюдозволеності, а має зовсім інший зміст. В економічному трактуванні «вільний ринок» характеризується кількома особливостями, які наведені на рис. 1.

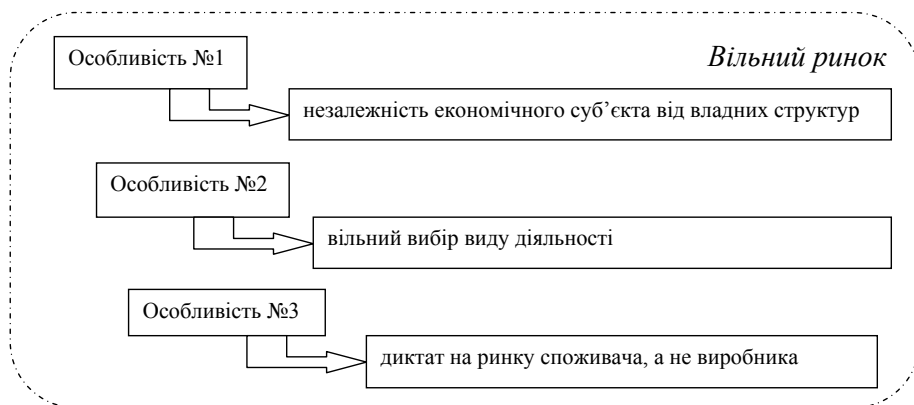

Рис. 1. Особливості «вільного ринку», побудовано автором

У розвинених країнах поняття «вільного ринку» розглядається як наявність вільних ринкових відносин. Така свобода в економіці в розвинених країнах формується не у всіх галузях та сферах, насправді існують обмеження в масштабах і сферах. Зокрема, застосування вільних ринкових відносин допускається у сферах обслуговування, галузях матеріального виробництва (де присутній невисокий рівнем капіталоємності) та ряду нових галузей.

Проаналізувавши закордонний досвід функціонування вільних ринкових відносин, ми встановили, що насправді на цих ринках домінує система замовлень у вигляді організованого зв'язку між виробниками і споживачами. Тобто, як бачимо поняття «вільного ринку» насправді не означає некерованість економіки і аж ніяк не нетотожна поняттю «тіньова економіка». Насправді ми вважаємо, що тіньова економіка є викривленням економічної свободи. Пояснимо чому, аргументуючи своє бачення доказами, які наведемо нижче.

По-перше, тіньова економіка — це форма діяльності, яка ведеться з позицій приховування результатів господарської діяльності. Основними проявами тіньової економіки є: ухилення від сплати податків, приховування величини реального доходу, виробництво забороненою продукцією тощо. З цього зробимо висновок, що в тіньовій економіці домінує принцип так званої «негативної свободи».

По-друге, тіньова економіка перешкоджає економічному розвитку. Це проявляється у нехтуванні суспільними інтересами, а саме: використання нелегальної робочої сили, несплата податків, тощо.

По-третє, наявність тіньової економіки створює нерівні умови для підприємств, тим самим нівелюючи спроби розвитку вільного підприємництва. Адже одні підприємства прагнуть вести свій бізнес чесно, а інші —

намагаються уникнути законних зобов'язань. Тим самим створюються передумови для виникнення соціального конфлікту.

Проаналізувавши все вищевказане, доходимо загальновизнаного висновку, що тіньова економіка виступає дестабілізуючим чинником, що призводить до зниження інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності країни, погіршення рівня забезпечення населення, неефективності державного управління тощо. Умови для формування тіньової економіки обумовлені загальним станом економіки конкретної країни. Тіньовий сектор економіки негативно впливає на такі економічні процеси, як інвестування, торгівля, формування і розподіл бюджету, тому він представляє істотну загрозу для економічної безпеки кожної країни, а проблема визначення його розмірів набуває глобального характеру.

Як не дивно, тіньова економіка є в різних економічних системах, навіть в країнах із високим індексом економічної свободи. Індекс економічної свободи є інтегрованим показником вільного розвитку економіки країни. А спроба вимірювання економічної свободи у світі є намаганням визначити наскільки інституції та державна політика певної країни відповідають ідеалу «обмеженого» уряду. Інтегрований показник – Індексу економічної свободи – базується на обчисленні цілого ряду показників згрупованих за такими категоріями: верховенство права; вплив уряду; ефективність регулювання та відкриті ринки.

Перші місця за Індексом економічної свободи в 2019 році традиційно зайняли Гонконг (90,2 бали) і Сінгапур (89,4 бали) [9]. Україна (52,3 бали) майже вдвічі відстає від цих країн. Також цікавим є порівняння Індексу економічної свободи найближчих до України країн: Румунія (68,6 бали); Польща (67,8 бали); Угорщина і Словаччина (по 65 балів); Молдова (59,1 бали); Росія (58,9 бали); Білорусія (57,9 бали) [10].

Що стосується тіньової економіки, то вона є навіть у розвинених країнах і її рівень зазвичай знаходиться на рівні 7-15% ВВП. Усереднений показник рівня тіньової економіки за групами країн наведений в таблиці 1.

Таблиця 1. Усереднений показник рівня тіньової економіки по групах країн % від ВВП, складено на основі [1]

Група країн	роки				
	1999	2003	2006	2009	2013
Розвинені країни	19,66	20,41	19,21	21,97	20,71
Країни, що розвиваються	36,50	36,27	35,49	39,64	39,59
Країни з перехідною економікою	38,48	38,32	37,91	43,95	40,09
Світ у цілому	33,02	33,01	32,18	36,28	35,45

Причини існування тіньової економіки можуть бути різні. Однак можна виділити головну – політична і соціально-економічна стабільність в розвинених країнах, що є наслідком існування певних економічних свобод у цих країнах.

Що стосується України, то З.С. Варналій до головних причин існування тіньової економіки відносить «політичну невизначеність, недовіру до дій

влади, високий рівень бюрократизації; недостатність інституційного забезпечення економічної політики; неефективне управління державною власністю і захисту прав власників; системні вади податкової політики (у тому числі непередбаченість та непрозорість державної політики у фінансній сфері); незбалансованість державної регуляторної політики; недосконалість державної бюджетної політики; деформація структури зайнятості; слабкість судової влади» [3].

Б. Данилишин головною причиною високого рівня тіньової економіки в Україні вважає «корупцію, надмірне державне регулювання у сфері дозвільної діяльності, занадто високі податки, посилені податкове та інші навантаження на оплату праці» [6].

Якщо узагальнити все вищенаведене, то можна стверджувати, що найвагомішою причиною, існування та процвітання тіньової економіки є недосконалість державного управління. В Україні тіньова економіка надто велика за своїми масштабами.

За розрахунками Міністерства економічного розвитку, торгівлі і сільського господарства України у 2018 році рівень тіньової економіки становив 30% від обсягу ВВП. На рис. 2. наведено динаміку інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року) [5].

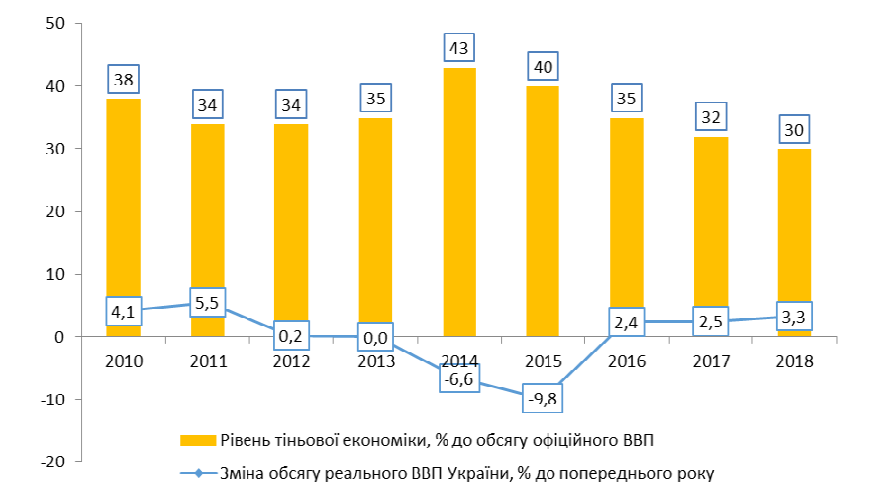

Рис. 2. Динаміка інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні за 2010-2018 роки (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року), [5]

Аналізуючи рис. 2. Можна простежити, що з 2010 до 2013 року рівень тіньової економіки знижувався, однак у 2014 році відбулося значне зростання. Пригадаємо, у той період відбувалося зростання проявів притаманних тіньовій економіці і причиною зупинення цього процесу стала Революція Гідності. З 2014 року по теперішній час відбувається стабільне зниження рівня

тіньової економіки та за останні 10 років — це найнижчий рівень. Вихід економіки з тіні можна розглядати як один із критеріїв оцінки ефективності впроваджуваних реформ і сприйняття їх суспільством [4].

Наразі, в Україні тіньова економіка нерівномірно розподілена між секторами економіки. Найбільш тінізованими секторами економіки є роздрібна торгівля і будівництво, де масштаби тіньової економіки перевищують 50%. Міністерство економічного розвитку, торгівлі і сільського господарства України наводить дані за 2017-2018 роки, що представлено на рис. 3 [5].

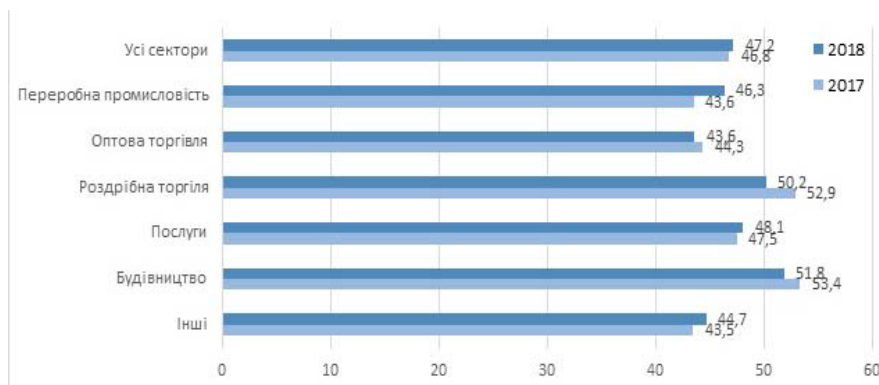

Рис. 3. Рівень тіньової економіки в Україні за секторами у 2017-2018 роках, % від ВВП, [5, 7]

Найбільшу частку в тішовій економіці в 2017-2018 роках за даними Київського міжнародного інституту соціології становлять приховування доходу від бізнесу, хоча його частка зменшилася з 60,2% до 56,7% (рис. 4). Наступною за величиною є частка працівників, що працюють нелегально, їх частка в порівнянні залишалася майже незмінною. І третя складова — тішової економіки — це приховування виплаченої зарплати, у 2018 році зросла до 21,4% у порівнянні з 18,3% в 2017 році.

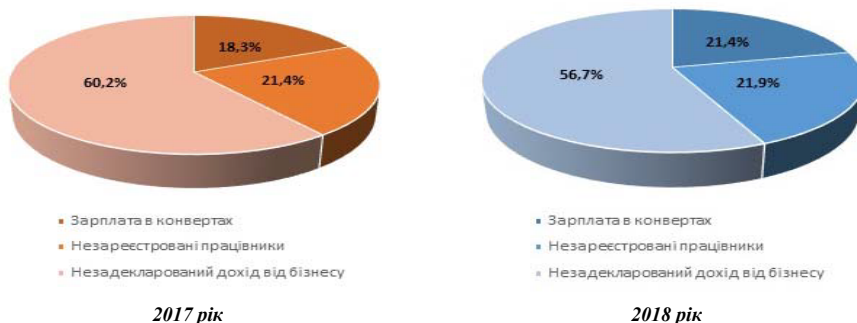

Рис. 4. Частки складових тішової економіки у 2017-2018 роках, [7]

Однак, цілком логічно припустити, що масштаби приховування і подання неповної чи неправдивої звітності значні. Серед науковців вже тривалий час ведуться дискусії щодо того, як боротися з тіньовою економікою. У різних експертів різні думки з приводу її викорінення тіньової економіки від відверто насильницьких до занадто м'яких. Одні пропонують посилити діяльність правоохоронних органів, інші істотно змінити законодавство, максимально лібералізувавши його.

Негативною рисою тіньової економіки України є те, що вона глибоко проникла в державну управлінську структуру, міцно вкоренилася в середовищі де формується економічна політика.

На цьому етапі доцільно зосередити зусилля не на застосуванні каральних заходів, а на використанні превентивних мір, котрі визначатимуть можливі шляхи для виведення бізнесу з тіні.

У загальних рисах негативні наслідки тіньової економіки для національного господарства можна визначити такі:

- втрата податкових надходжень до бюджету;
- ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави;
- недовіра до управлінських рішень;
- скорочення внутрішніх інвестиційних ресурсів;
- зменшення інтересу потенційних стратегічних інвесторів;
- зростання рівня криміналізації суспільства через збільшення кількості економічних злочинів.

Висновки. Для України тіньова економіка в різних її проявах стала системною проблемою і становить загрозу національній безпеці. Саме тому для її подолання потрібні спільні зусилля держави і суспільства. Однак економічна політика по відношенню до тіньового сектору буде ефективною лише тоді, коли буде витримуватися баланс між економічними і адміністративними заходами.

Окрім інституційних змін, спрямованих на подолання тіньової економіки, слід змінити умови господарювання, здійснити інтеграцію «здорової частини» тіньової економіки (економічну діяльність домашніх господарств, нові види бізнесу, які не встигли освоїтися на легальному ринку) в офіційну економіку.

Для запобігання негативних наслідків необхідно:

- здійснити розмежування капіталу кримінальних елементів, а також відобразити його в правових і законодавчих актах по боротьбі зі злочинністю;
- посилити захист державою населення від фінансових шахрайств, забезпечити гарантії захищеності заощаджень і капіталів;
- розробити особливу політику для проживаючих за кордоном, розробити і реалізувати програму з репатріації українських капіталів із перетворенням їх у реальні інвестиційні ресурси.

Для того, щоб подолати або зменшити тіньову економіку, потрібно створити умови, за яких виробник буде мати трохи більшу вигоду працювати в офіційному секторі, аніж в тіньовому. Але разом з тим, для зниження впливу тінізації існує необхідність стимулювання підприємницької ініціативи та

виховання відповідальності людей за рівень власного матеріального добробуту. Основними пріоритетами в цьому напрямку є захист права власності, розвиток і вирівнювання умов конкуренції, дебіюрократизація економіки, стабільність макроекономічної політики.

1. Афанасьева А. О. Особенности теневой экономики в различных по уровню развития экономики группах стран. Научные записки молодых исследователей. 2019. № 3. С.74-82

2. Богма О.С., Штулер І.Ю., Болдуева О.В. Генезис економічної безпеки країни як категорії // Актуальні проблеми економіки. 2019. №1. С.4-11.

3. Варналій З.С. Інституціональні загрози фінансовій безпеці України та шляхи їх запобігання. Економічний вісник університету. Збірник наук. праць учених та аспірантів. 2017. Вип. 34/1. С.140-150.

4. В Минэкономразвития заявили о самом низком за последние 10 лет уровне теневой экономики. URL: <https://tsn.ua/ru/groshi/v-minekonomrazvitiya-zayavili-o-samom-nizkom-za-poslednie-10-let-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-1295547.html>

5. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році file:///C:/Users/ASUS/Downloads/Shadow_2018%20(1).pdf

6. Данилишин Б. Настоящее и будущее теневой экономики URL: <https://nv.ua/opinion/nastoyashchee-i-budushchee-tenevoy-ekonomiki-500-27533.html>

7. Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1&fbclid=IwAR1GSrnl6l4vk1GZE4QR9yekDt_C_NMIXJ-eA0mWArZpSC3DsCgwPsZ-7unw

8. Штулер І.Ю. Обґрунтування моделі сталого розвитку національної економічної системи в умовах інформатизації // Актуальні проблеми економіки. 2019. №2. С. 33-41

9. Україна в «Індексі економічної свободи» піднялася на 16 позицій. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/484498.html>

10. Україна в міжнародних рейтингах. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.sfi.gov.ua/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B0%D1%85/>

1. Afanaseva A. O. Osobennosti tenevoy ekonomiky v razlychnykh po urovnyu razvityiya ekonomiky hruppakh stran. Nauchnye zapysky molodykh yssledovateley. 2019. № 3. p.74-82

2. Bohma O.S., Shtuler I.Y., Bolduyeva O.V. Henezys ekonomichnoyi bezpeky krayiny yak katehoriyi // Aktualni problemy ekonomiky. 2019. №1. p. 4-11.

3. Varnaliy Z.S. Instytuttsionalni zahrozy finansoviy bezpetsi Ukrayiny ta shlyakhy yikh zapobihan-nya. Ekonomichnyy visnyk universytetu. Zbirnyk nauk. prats uchenykh ta aspirantiv. 2017. Vyp. 34/1. p.140-150.

4. V Mynekonomrazvityiya zayavyly o samom nyzkom za poslednye 10 let urovne tenevoy ekonomiky. URL: <https://tsn.ua/ru/groshi/v-minekonomrazvitiya-zayavili-o-samom-nizkom-za-poslednie-10-let-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-1295547.html>

5. Zahalni tendentsiyi tinovoyi ekonomiky v Ukrayini u 2018 rotsi file:///C:/Users/ASUS/Downloads/Shadow_2018%20(1).pdf

6. Danylyshyn B. Nastoyashchee y budushchee tenevoy ykonomiky URL: <https://nv.ua/opinion/nastoyashchee-i-budushchee-tenevoy-ekonomiki-500-27533.html>

7. Tinova ekonomika v Ukrayini. Rezultaty doslidzhennya 2019 roku. URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1&fbclid=IwAR1GSrnl6l4vk1GZE4QR9yekDt_C_NMIXJ-eA0mWArZpSC3DsCgwPsZ-7unw

8. Shtuler I.Yu. Obgruntuvannya modeli staloho rozvytku natsionalnoyi ekonomichnoyi systemy v umovakh informatyzatsiyi // Aktualni problemy ekonomiky. 2019. №2. p. 33-41

9. Ukrayina v «Indeksi ekonomichnoyi svobody» pidnyalasya na 16 pozytsiy. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/484498.html>

10. Ukraina v mizhnarodnykh reytynhakh. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <https://www.sfii.gov.ua/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B0%D1%85/>